

वृषसारसंग्रहः

[प्रथमो ऽध्यायः]

[स्तुतिः]

अनादिमध्यान्तमनन्तपारं
सुसूक्ष्ममव्यक्तजगत्सुसारम् ।
हरीन्द्रब्रह्मादिभिरासमग्रं
प्रणम्य वक्ष्ये वृषसारसंग्रहम् ॥ १ : १ ॥

[जनमेजयवैशम्पायनसंवादः]

शतसाहस्रिकं ग्रन्थं सहस्राध्यायमुत्तमम् ।
पर्व चास्य शतं पूर्णं श्रुत्वा भारतसंहिताम् ॥ १ : २ ॥

1a cf. ŚDhU 10.6: आदिमध्यान्तनिर्मुक्तः स्वभावविमलः प्रभुः । सर्वज्ञः परिपूर्णश्च शिवो ज्ञेयः शिवागमे ॥ 2c cf. MBh 1.2.70ab: एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 193v–195v, C₄₅ ff. 201v–203v, C₀₂ ff. 267r–270r, K₈₂ ff. iv–3v, K₁₀ exp. 44, 43 lower and then upper leaf (1.62cd–2.22 are missing), K₇ ff. 209v–211v, K₃ ff. 227v–229v (collated only up to 1.15ab), M ff. 1r–3v, K₇₇ ff. iv–4r (collated only up to 1.16), K₄₁ ff. 204r–206r, K₁₀₇ ff. 206r–209r (collated only up to 1.15), E pp. 580–585; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) ०न्तमनन्त०] Σ, ०न्तमन्त० C₄₅^{ac} • ०पारं] C_ΣK₇MK₄₁K₁₀₇E, ०पारगं K₈₂K₁₀K₃K₇₇ (1b) सुसूक्ष्म०] Σ, शुसूक्ष्म० C₀₂ • ०व्यक्त०] Σ, ०व्य० K₇₇ • ०जगत्सुसारम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇MK₇₇K₄₁K₁₀₇E, ०जगत्सुसारं C₀₂, ०जगत्सुरासुरं K₁₀, ०जगत्सुसारम् K₃ (1c) हरी०] Σ, हरीं K₇₇ • ०भिरासमग्रं] Σ, ०भिर्यत्समग्रं M (unmetr.), ०भिरोसमग्रं K₁₀₇ (1d) वृष०] Σ, ०वृषो C₉₄^{ac} (2a) ०स्रिकं] Σ, ०स्रकं K₄₁ • ग्रन्थं] Σ, ग्रंथं K₇₇ (2b) सहस्राध्यायमु०] Σ, सहश्रध्यायमु० C₀₂, सहस्राध्यायरु० E (2c) पर्व चास्य] C₉₄K₈₂K₁₀K₇M^{pc}, पर्वञ्चास्य C₄₅, पर्वमस्य C₀₂K₃M^{ac}K₄₁K₁₀₇E, पूर्व चास्य K₇₇ • शतं पूर्णं] Σ, त C₀₂, शतं पूर्णं K₇₇ (2d) श्रुत्वा] Σ, श्रद्धा C₄₅ • भारतसंहिताम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇MK₇₇, भारसंहिता C₀₂, भारतसंहितं K₃, नारदसंहिताम् K₄₁K₁₀₇E

अतृप्तः पुनः पप्रच्छ वैशम्पायनमेव हि ।
जनमेजयेन यत्पूर्वं तच्छृणु त्वमतन्द्रितम् ॥ १ : ३ ॥

जनमेजय उवाच ।
भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
अस्ति धर्मं परं गुह्यं संसारार्णवतारणम् ॥ १ : ४ ॥

द्वैपायनमुखोद्गीर्णं धर्मं वा यद्विजोत्तम ।
कथयस्व हि मे तृप्तिं कुरु यत्नात्तपोधन ॥ १ : ५ ॥

4ab = MBh 13.112.9ab

(3a)] em., अतृप्तः पुनः प्रच्छ C₉₄, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ C₄₅K₈₂K₁₀K₇, अतृप्तः पुनः प्रच्छ C₀₂, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ K₃, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ M, पप्रच्छ पुनरतृप्तो K₇₇, अतृप्ताः पुनः पप्रच्छ K₄₁, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ K₁₀₇, अतृप्ताः पुनः पप्रच्छ E (3b) वैशम्पायनं] Σ, वेसम्पायनं C₀₂ (3c)] C₉₄C₄₅K₇K₃K₄₁K₁₀₇E, जनमेजये यत्पूर्वं C₉₄^{ac} जनमेजयेन यत्पूर्वं C₀₂, जनमेजयेन यत्पूर्वं K₈₂, जनमेजयेन यत्पूर्वं K₁₀, जनमेजयेन यत्पूर्वं M, जनमेजयेन यत्पूर्वं K₇₇ (3d) तच्छृणु त्वमं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇MK₄₁K₁₀₇E, तच्छृणु त्वमं C₀₂, --- K₁₀, तच्छृणु त्वमं K₃, तच्छृणु त्वमं K₇₇ • तन्द्रितम्] C₉₄C₄₅K₇K₃MK₇₇K₄₁K₁₀₇E, तन्द्रितः C₀₂K₈₂, --- K₁₀ (4) जनमेजय] Σ, जनमेजय C₀₂ (4a) भगवन्सं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₄₁K₁₀₇E, भगवान्सं C₀₂, भगव सं K₃, भगवं सं M • धर्मज्ञं] Σ, धर्मज्ञं K₈₂, धर्मज्ञः K₃ (4b) विशारद] C₉₄K₁₀K₇K₃K₄₁, विशारदः C₄₅C₀₂K₈₂K₇₇K₁₀₇E, विशारदम् M (4c) अस्ति धर्मं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₄₁K₁₀₇E, अस्ति धर्मः C₄₅, अस्ति धर्मं C₀₂MK₇₇, अधर्म K₃ • परं गुह्यं] C₉₄K₁₀K₃MK₇₇K₄₁K₁₀₇E, परो गुह्यं C₄₅, परं गुह्यं C₀₂K₈₂, परगुह्यं K₇ (4d) तारणम्] Σ, तारणा K₇₇ (5a) द्वैपायनं] Σ, द्वैपायनं C₀₂, वैसांपायनं K₇₇ • मुखोद्गीर्णं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₄₁K₁₀₇, मुखोद्गीर्णं C₀₂K₇₇, मुद्गीर्णं K₃, मुखं गीर्णं M^{ac}, मुखं गीर्णं M^{pc}, मुखोद्गीर्णं E (5b) धर्मं वा यद्विं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₄₁K₁₀₇E, धर्मं यद्विं C₄₅, धर्मवत्यद्विं C₀₂K₇₇, धर्मं वा यद्विं K₃, धर्मवाक्यं द्विं M • उत्तमं] Σ, उत्तमः C₀₂, उत्तमः M (5c) हि मे तृप्तिं] C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₄₁K₁₀₇E, हि मे तृप्तिं K₃K₇₇, प्रसादेन M (5d) यत्नात्तपोधनं] C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₄₁K₁₀₇E, यत्नात्तपोधनः C₀₂, यत्ना तपोधनः K₃, यत्नन्तपोधन M, यत्नात्तपोधनं K₇₇

प्रथमो ऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच ।
शृणु राजन्नवहितो धर्माख्यानमनुत्तमम् ।
व्यासानुग्रहसम्प्राप्तं गुह्यधर्मं शृणोतु मे ॥ १ : ६ ॥
अनर्थयज्ञकर्तारं तपोव्रतपरायणम् ।
शीलशौचसमाचारं सर्वभूतदयापरम् ॥ १ : ७ ॥
जिज्ञासनार्थं प्रश्नैकं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
द्विजरूपधरो भूत्वा पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १ : ८ ॥

[ब्रह्मविद्या]

[विगतराग उवाच ।]
ब्रह्मविद्या कथं ज्ञेया रूपवर्णविवर्जिता ।
स्वरव्यञ्जननिर्मुक्तमक्षरं किमु तत्परम् ॥ १ : ९ ॥

❖

⑥ वैशम्पायन उवाच] Σ , om. M^{ac} , वै ॥ वैशम्पायन K_{107} ⑥a राजन्न०]
 Σ , राजन० K_3 , राजन० M • ०हितो] Σ , ०हितं K_{41} ⑥b ०ख्यानमनुत्तमम्]
 $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$, ०ख्यानमुत्तमम् C_{45} , ०ख्यानमुत्तमम् C_{02} , ०धर्मव्याख्यानमुत्तमं
 K_3 (hypermetr.), ०ख---मनुत्तमं K_{77}^o , ०ख्यानमनुत्तमः K_{41} , ०ख्यानमुत्तमः K_{107}
⑥c ०प्राप्तं] Σ , ०प्राप्त C_{02} ⑥d ०धर्म] Σ , ०र्म C_{02} , ०धर्म K_{77}^o • शृणोतु] Σ ,
शृणोत C_{02} • मे] Σ , मै C_{45} ⑦a ०कर्तारं] Σ , ०कर्त्तन्तं K_{10} ⑦b ०व्रत०] Σ ,
०प्रत० M • ०यणम्] $C_{94}C_{45}K_{10}MK_{77}^oK_{41}K_{107}E$, ०यन C_{02} , ०यणः K_{82} , ०यनं K_7 ,
०यणं K_3 ⑦c ०चारं] Σ , ०चार K_{77}^o ⑦d ०परम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7MK_{41}K_{107}$
 E , ०न्वितम् $C_{02}K_3K_{77}^o$, ०परं K_{10} ⑧a ०र्थप्रश्नैकं] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7$, ०र्थप्रश्नैकं C_{94}
 K_3 , ०र्थप्रश्नैकम् $C_{02}K_{41}K_{107}E$, ०र्थप्रश्नैकं M , ०थप्रश्नैक K_{77}^o ⑧b प्रभ०] Σ , प्रभु०
 C_{02} , प्राभ० K_7 ⑧c ०धरो] Σ , ०रो C_{94} , ०धरा K_{10} ⑧d ०न्वितः] $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7K_{77}^oK_{41}K_{107}E$, ०न्वितं $C_{02}K_3M$ ⑨a कथं] Σ , कथ K_{77}^o • ज्ञेया] $C_{94}K_{82}$
 $K_{10}K_7MK_{77}^oK_{41}K_{107}$, ज्ञेयं $C_{45}C_{02}$, ज्ञेय K_3 , भूयो E ⑨b ०वर्ण०] Σ , ०वर्णा० E
• ०वर्जिता] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_3MK_{41}K_{107}E$, ०वर्जितं C_{02} , ०वर्जिताः K_7 , ---ता K_{77}^o
⑨c ०व्यञ्जन०] Σ , ०व्यञ्जन० E ⑨cd ०मुक्तमक्ष०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{107}E$,
०मुक्त अक्ष० $C_{45}K_{77}^o$, ०मुक्तं अख० K_3 , ०मुक्तं अक्ष० M , ०म्मुक्तमक्ष० K_{41} ⑨d
किमु तत्परम्] $C_{94}K_{82}K_7K_{77}^oK_{41}K_{107}E$, किमतः परम् $C_{45}C_{02}$, किमतत्परं $K_{10}K_3M$

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 अनुचार्यमसन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् ।
 निर्मलं सर्वगं सूक्ष्ममक्षरं किमतः परम् ॥ १:१० ॥
 [कालपाशः]

विगतराग उवाच ।
 देही देहे क्षयं याते भूजलाग्निशिवादिभिः ।
 यमदूतैः कथं नीतो निरालम्बो निरञ्जनः ॥ १:११ ॥
 कालपाशैः कथं बद्धो निर्देहश्च कथं व्रजेत् ।
 स्वर्गं वा स कथं याति निर्देहो बहुधर्मकृत् ।
 एतन्मे संशयं ब्रूहि ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १:१२ ॥

11b cf. KūrmP 2.23.74 : अथ कश्चित्प्रमादेन प्रियते ऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥

(10a) अनुचार्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀MK₄₁K₁₀₇E, अनुचार्यं C₀₂K₇K₃, अन्नचायं K₇₇ (10ab) ०सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₃MK₄₁K₁₀₇E, ०विच्छिन्नसन्दिग्धमनाकुलं C₀₂, ०सन्दिग्धमनच्छिन्नमनाकुलम् K₁₀, ०सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलं K₇₇ (10c) ०गं] Σ, ०ग K₇₇ (10c) ०क्षरं किमतः परम्] C₄₅M, ०क्षरं किमु तत्परम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, ०क्षरं किमतत्परं C₀₂K₃K₁₀₇, ०क्षर किमतः परं K₇₇, ०क्षराङ्कमतत्परं K₄₁ (11) ०राग उवाच] Σ, ०रागोवाच K₃ (11a) देहे क्षं] C₉₄C₀₂K₇, देहात्क्षं C₄₅, देहक्षं K₈₂K₁₀K₃MK₇₇K₄₁K₁₀₇E • याते] Σ, यान्ते K₃ (11b) ०जलाग्निशिवादिभिः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇MK₄₁K₁₀₇E, ०जलाग्निशिवादिभिः C₀₂, ०जलाग्निं शि=दिभिः K₃, ०जालादिशिवादिभिः K₇₇ (11c) ०दूतैः] Σ, ०दूते C₀₂K₃ • कथं] Σ, कथ K₇₇ • नीतो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃, नीत्वा C₀₂, नीतः M, नीते K₇₇, नीता K₄₁K₁₀₇E (11d) निरालम्बो] Σ, निरोलया K₄₁, निरौरैन्वो K₁₀₇ (12a) ०पाशैः] Σ, ०पाशे C₀₂, ०पाशै K₃ • बद्धो] Σ, बद्धो C₄₅, बद्ध K₃ (12b) निर्देहश्च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M^{Pc}K₄₁K₁₀₇E, निर्देहः स C₀₂, निर्देहस्य K₃, निर्देहन्म M^{ac}, निर्देहश्च K₇₇ • व्रजेत्] Σ, भवेत् K₁₀ (12c) स्वर्गं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₄₁K₁₀₇E, स्वर्गं C₀₂K₃M, स्वागं K₇₇ • स] Σ, सं K₁₀M • याति] K₈₂K₁₀K₇K₃M K₇₇K₄₁K₁₀₇, यान्ति C_ΣE (12d) निर्देहो] Σ, निर्देहो K₇₇ (12e) एतन्मे संशयं] C_ΣK₇MK₄₁K₁₀₇E, एतन्मे संशये K₈₂, एतन्मे संशयो K₁₀K₃, एवं विस्मयसंसय K₇₇ (12f) ०तुमिच्छामि] Σ, ०तुमि C₄₅

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 अतिसंशयकष्टं ते पृष्ठोऽहं द्विजसत्तम ।
 दुर्विज्ञेयं मनुष्यैस्तु देवदानवपन्नगैः ॥ १ : १३ ॥
 कर्महेतु शरीरस्य उत्पत्ति निधनं च यत् ।
 सुकृतं दुष्कृतं चैव पाशद्वयमुदाहृतम् ॥ १ : १४ ॥
 तेनैव सह संयाति नरकं स्वर्गमेव वा ।
 सुखदुःखं शरीरेण भोक्तव्यं कर्मसम्भवम् ॥ १ : १५ ॥
 हेतुनानेन विप्रेन्द्र देहः सम्भवते नृणाम् ।
 यं कालपाशमित्याहुः शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥ १ : १६ ॥

(13) अनर्थयज्ञ उवाच] Σ , om. K_{82}^{ac} (13a)] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7M^{pc}K_{107}$, अतिशंस-
 यकष्टन्ते C_{94} , अतिशंसयकष्टम्मे $C_{02}M^{ac}E$, अतिसंशयकष्टो मो K_3 , अतिसंसयकष्टञ्च
 K_{77}^o , अतिसंसयकष्टन्ते पा K_{41} (13b) द्विजसत्तम] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7MK_{41}K_{107}$
 E , च द्विजोत्तमः $C_{02}K_{77}^o$, द्विजसत्तमः K_3 (13c) ०ज्ञेयं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, ०ज्ञेय
 $C_{02}K_{10}K_3MK_{77}^oK_{41}K_{107}E$ • मनुष्यैस्तु] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7MK_{77}^oK_{41}K_{107}E$, मनुष्यैश्च C_{45} ,
 मणुक्षेस्तु C_{02} , मनुष्यैस्तु K_3 (14a) कर्म०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3MK_{77}^o$, अनर्थयज्ञ
 उवाच ॥ कर्म० $C_{02}K_{41}K_{107}E$ • ०हेतु] Σ , ०हेतुः C_{45} , ०हेतु C_{02} • शरीरस्य] Σ ,
 शरीरस्यं C_{02} , स---स्य K_{77}^o (14b) उत्पत्ति नि०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{77}^oK_{41}K_{107}$
 E , उत्पत्तिनि० $C_{02}K_3$, उत्पत्तिनि० M • च यत्] Σ , च यः K_{10} , यत् K_3 (14c)
 सुकृतं] Σ , सुकृतकृतन् C_{02} , सुकृत K_3 • चैव] Σ , वापि $K_3K_{77}^o$ (14d) पाश०] Σ ,
 पासा० K_{77}^o • ०हृतम्] Σ , ०हृतः C_{02} (15a) तेनैव] Σ , तेनेव $C_{02}K_3$ • सह संयाति]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{107}E$, सह सा यान्ति $C_{02}K_3$, सह सा याति M , सह संयान्ति K_{77}^o ,
 सहं स याति K_{41} (15b) नरकं स्वर्ग०] Σ , नरकदुर्ग० K_{77}^o • वा] $C_{\Sigma}K_{10}K_7M$
 $K_{41}K_{107}E$, च $K_{82}K_3K_{77}^o$ (15c) सुख०] Σ , सुखं M • ०दुःखं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7M$,
 ०दुःख $C_{02}K_{10}K_{77}^oK_{41}K_{107}E$ (15d) भोक्तव्यं] Σ , भोक्तव्य K_{77}^o • ०सम्भवम्] C_{94}
 $C_{45}K_{82}K_{10}K_7M$, ०सम्भवः $C_{02}K_{41}K_{107}E$, ०संभावात् K_{77}^o (16a) हेतुनानेन] Σ ,
 हेतुना तेन K_{77}^o , हेतुनाने K_{107}^{ac} • ०न्द्र] Σ , ०न्द्रः K_{10} (16b) देहः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$
 E , देहे C_{02} , देह $K_{10}MK_{77}^oK_{41}$, देहं K_{107} • नृणाम्] Σ , नृणा $C_{45}C_{02}$ (16c)] em.,
 यं कालपाशमित्याह $C_{94}C_{45}K_{82}$, कालपासेति सत्त्वाह C_{02} , यं कालपाशमित्याहु K_{10}
 $K_7K_{41}E$, कालपाषेति पस्त्वेह M , यां कालपासमित्याहु K_{77}^o (16d) ०व्रत] C_{94}
 $K_{82}K_{10}K_7MK_{41}E$, ०व्रतः $C_{45}C_{02}K_{77}^o$

द्विगुणः कलिसंख्यातो द्वापरो युग संज्ञितः ।
 त्रेता तु त्रिगुणा ज्ञेया चतुः कृतयुगः स्मृतः ॥ १ : २२ ॥
 एषा चतुर्युगासंख्या कृत्वा वै ह्येकसप्ततिः ।
 मन्वन्तरस्य चैकस्य ज्ञानमुक्तं समासतः ॥ १ : २३ ॥
 कल्पो मन्वन्तराणां तु चतुर्दश तु संख्यया ।
 दश कल्पसहस्राणि ब्रह्माहः परिकल्पितम् ।
 रात्रिरेतावती प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १ : २४ ॥
 रात्र्यागमे प्रलीयन्ते जगत्सर्वं चराचरम् ।
 अहागमे तथैवेह उत्पद्यन्ते चराचरम् ॥ १ : २५ ॥
 परार्धपरकल्पानि अतीतानि द्विजोत्तम ।
 अनागतं तथैवाहुर्भृगुरादिमहर्षयः ॥ १ : २६ ॥

(22a)] $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, कलिसंख्यास्तु द्विगुणो M , द्विगुणः कलिसंख्यातो K_{41} , द्विगुणा कलिसंख्यातो E (22b)] Σ , द्वापरः युगः संज्ञिकम् M , द्वापरे युग संज्ञितः E (22c) त्रेता] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{41}E$, त्रेता $C_{02}M$, त्रेता K_7 • त्रिगुणा] Σ , तृगुणो M • ज्ञेया] Σ , ज्ञेयः M (22d) •युगः] Σ , •युग E (23b) ह्ये०] Σ , हे० K_7 • •सप्ततिः] Σ , •सप्तति M (23c) चैकस्य] Σ , om. $K_{82}M^{ac}$ (23d) •क्तं] Σ , •क्त M (24a) कल्पो] C_{45} , कल्प $C_{94}C_{02}K_{82}K_7MK_{41}E$ • मन्वन्त०] Σ , न्वन्त० M^{ac} , मन्वन्त० M^{pc} (24b) •दश] Σ , •दश C_{45} • संख्यया] Σ , संक्षया M (24d) •आहः] Σ , •आह C_{94} • परिकल्पितम्] $C_{94}K_7$, करिकल्पितम् C_{45} , परिकल्पितः $C_{02}K_{10}MK_{41}E$, परिकीर्तिताः K_{82} (24f) •दर्शिभिः] Σ , •दर्शिभि M (25a) •गमे] Σ , •गम K_{41} • प्रलीयन्ते] Σ , प्रलीयते C_{45} (25b) सर्वं च०] Σ , सर्वश्च० M (25c) अहागमे] $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, अहाग--- K_{10} , अहरागमे M (unmetr.), अहागम K_{41} , अहागमे E (25d) •पद्यन्ते] Σ , •पद्यन्ति M (26a) •र्ध०] Σ , •र्ध K_{10} , •ध० K_{41} (26cd) •वाहुर्भृ०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{41}E$, •वाहु भृ० $C_{02}K_{10}M$ (26d) •महर्षयः] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_{41}E$, •महयः K_{82} , •महर्षयः K_7 , •महर्षिभिः M

यथार्कग्रहतारेन्दु भ्रमतो दृश्यते त्विह ।
 कालचक्रं भ्रमित्वैव विश्रमं न च विद्महे ॥ १:२७ ॥
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते पुनः ।
 कालस्य वशगाः सर्वे न कालवशकृत्कचित् ॥ १:२८ ॥
 चतुर्दश परार्धानि देवराजा द्विजोत्तम ।
 कालेन समतीतानि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १:२९ ॥
 एष कालो महायोगी ब्रह्मा विष्णुः परः शिवः ।
 अनादिनिधनो धाता स महात्मा नमस्कुरु ॥ १:३० ॥

[परार्धादि]

विगतराग उवाच ।
 श्रुतं वै कालचक्रं तु मुखपद्मविनिःसृतम् ।
 परार्धं च परं चैव श्रोतुं वः प्रतिदीपितम् ॥ १:३१ ॥

✧

28ab ≈ UMS 12.34cd : कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः 28 ≈ KürmP 1.11.32 :
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्वशे ॥ 29d =
 MBh 12.220.41d = GarP 1.108.7d

✧

(27a) °आर्क°] Σ, °आर्का° M^{ac} • °तारेन्दु] Σ, °तारैन्दु M (27b) भ्रमतो]
 Σ, भुमनो K₄₁ • दृश्यते त्विह] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₄₁E, दृश्यन्दिह C₄₅, दृश्यते त्विहः
 C₀₂, दृश्यते त्विहः M (27c) भ्रमित्वैव] corr., भ्रमत्वैव C₉₄K₈₂K₇E, भ्रमत्वेव
 C₄₅K₁₀M, भ्रमत्वेह C₀₂, भ्रमत्यैव K₄₁ (27d) °श्रमं] C_ΣK₈₂K₇K₄₁E, °श्रमो K₈₂^{ac},
 °श्रामन् K₁₀, °श्रामो M • विद्महे] Σ, विग्रहे C₄₅, विद्यते M (28b) कालः] Σ,
 काल E (28c) कालस्य] Σ, कालःस्य M^{ac} • वशगाः] Σ, वशगा E (28d)
 कालवशकृ°] Σ, कालो वशकृ° M (29b) देवराजा] Σ, देवराज ME • °त्तम] Σ,
 °त्तमः M (30a) कालो] C₉₄C₄₅K₈₂, काल C₀₂K₁₀K₇MK₄₁E (30b) ब्रह्मा विष्णुः
 परः] C₄₅, ब्रह्मविष्णुपरः C₉₄K₇MK₄₁, ब्रह्मा विष्णु परः C₀₂K₈₂K₁₀, ब्रह्मविष्णुपर E
 (unmetr.) (31a) श्रुतं वै] Σ, श्रुतो वः M • °चक्रं तु] Σ, °चक्रस्य C₀₂, °चक्रत्तु
 M (31b) विनिःसृतम्] corr., विनिसृतम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇MK₄₁E (unmetr.) (31c)
 परार्धं च] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₄₁E, परार्द्धं च C₉₄, पराधञ्च M^{ac}, परार्धञ्चे M^{pc} • परं
 चैव] Σ, पराञ्चैव MK₄₁ (31d) वः] Σ, नः M^{pc}, यः E • °दीपितम्] Σ, °दीयतां
 M

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 एकं दशं शतं चैव सहस्रमयुतं तथा ।
 प्रयुतं नियुतं कोटिर्बुदं वृन्दमेव च ॥ १:३२ ॥
 खर्वं चैव निखर्वं च शङ्कु पद्मं तथैव च ।
 समुद्रो मध्यमन्तं च परार्धं च परं तथा ॥ १:३३ ॥
 सर्वे दशगुणा ज्ञेयाः परार्धं यावदेव हि ।
 परार्धद्विगुणेनैव परसंख्या विधीयते ॥ १:३४ ॥
 परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ।
 पुराणवेदपठिता मयाख्याता द्विजोत्तम ॥ १:३५ ॥

33ab = BrahmanḍaP 3.2.101

33ab After these two pādas, K₄₁ inserts this: वृन्दञ्चैव महावृन्द द्विपरो नन्तमेव च 33cd
 E omits 34cd-35 and then inserts this: वृन्दञ्चैव महावृन्द द्विपरानन्तमेव च

(32) अनर्थयज्ञ उवाच] Σ, om. K₈₂^{ac} (32b) सहस्र०] Σ, साहस्र० M • ०युतं]
 Σ, ०तन् K₁₀ (32c) प्र०] Σ, प० K₄₁ (32cd) कोटिम०] Σ, कोटिर० K₇ (32d)
 ०बुदं] Σ, ०बुदं K₇ (33a) निखर्वं च] Σ, निखर्वं तु K₁₀, निसर्वञ्च M (33b) शङ्कु]
 Σ, शंख E • पद्मं] Σ, पद्म M (33c) समुद्रो] Σ, समुद्र० M • मध्यमन्तं च]
 C_ΣK₈₂^{ac}MK₄₁, मध्यमान्तं च K₈₂^{pc}, मध्यमन्तञ्च K₁₀, मध्यमन्तश्च K₇ (33d)] Σ,
 परार्द्धपरद्वेगुणाम् M (34a) सर्वे] Σ, सर्व K₄₁ (34b) परार्धं] K₇, परार्ध C₉₄,
 परार्ध C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀MK₄₁ (34c) परार्ध०] Σ, परार्ध K₇ (34d) ०संख्या] Σ,
 ०संख्या M (35ab)] C_ΣK₁₀K₇^{pc}K₄₁E, परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मति
 K₈₂K₇^{ac}, परात्परतरनास्ति इति मे निश्चिता मति M (35c) ०वेद०] C₉₄E, ०वेदे
 C₄₅C₀₂K₁₀K₇K₄₁, ०वेदा K₈₂, ०वेदैः M (35d) ०ख्याता] C₉₄C₄₅K₈₂, ०ख्यातं
 C₀₂K₁₀K₇MK₄₁E • ०त्तम] Σ, ०तम M

[ब्रह्माण्डम्]

विगतराग उवाच ।

ब्रह्माण्डं कति विज्ञेयं प्रमाणं ज्ञापितं क्वचित् ।

कति चाङ्गुलिमूर्ध्वेषु सूर्यस्तपति वै महीम् ॥ १ : ३६ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

ब्रह्माण्डानां प्रसंख्यातुं मया शक्यं कथं द्विज ।

देवास्ते ऽपि न जानन्ति मानुषाणां च का कथा ॥ १ : ३७ ॥

पर्यायेण तु वक्ष्यामि यथाशक्यं द्विजोत्तम ।

ब्रह्मणा यत्पुराख्यातो मातरिश्वा यथा तथा ॥ १ : ३८ ॥

शिवाण्डाभ्यन्तरेणैव सर्वेषामिव भूभृताम् ।

दश नाम दिशाष्टानां ब्रह्माण्डे कीर्तितं शृणु ॥ १ : ३९ ॥

38cd cf. BrahmanḍaP 3.4.58cd : ब्रह्मा ददौ शास्त्रमिदं पुराणं मातरिश्वने

(36a) ब्रह्माण्डं] Σ , ब्रह्माण्ड C_{02} (36b)] conj., प्रमाणं चापितं क्वचित् $C_{\Sigma}K_{82}$
 $K_{10}K_{41}E$, प्रमाञ्चापितत् क्वचित् K_7 , प्रमाणञ्चापितां कति M (36c) ०र्ध्वेषु] em.,
 ०र्ध्वेषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7MK_{41}E$ (36d) सूर्यस्त०] Σ , र्यो M^{ac} , शूर्यो M^{pc} • महीम्]
 $C_{45}C_{02}K_{82}MK_{41}$, महीम्] C_{94} , मही $K_{10}K_7E$ (37a) ब्रह्मा०] Σ , ब्रह्म० M • प्रसं-
 ख्यातुं] Σ , प्रसंसा तु K_{10} , च संख्यातुं E (37b) शक्यं क०] $K_{82}K_{10}K_{41}E$, शक्या
 क० $C_{\Sigma}K_7$, सक्याङ्क० M , ह्यक्यं क० K_{41}^{ac} (37c) देवास्ते] Σ , देवतापि M (37d)
 मानुषाणां च] Σ , मानुषान्त्र M^{ac} , मानुषानाञ्च M^{pc} (38c) यत्पुराख्यातो] $C_{\Sigma}K_{82}$
 $K_{10}K_7$, यत्पुराख्यातं M , यत्प्रयात्परायाख्यातो K_{41} , यत्प्रमाख्यातो E (39a) शि-
 वाण्डा०] Σ , शिवाण्ड० M^{ac} , शिवाण्डे० M^{pc} (39b)] conj., सर्वेषामिव भूरिताः
 $C_{94}C_{45}K_7$, सर्वेषामेव भूरिताः C_{02} , सर्वेषामिव भूरिता K_{82} , सर्वेषामेव भूरिणाम् K_{10} ,
 सर्षपा इव भाविता M , सर्वेषामेव भूरिनाः K_{41} , सर्वेषामेव भूरिमां E (39c) दिशा०]
 Σ , शिवा० K_{10} (39d) ब्रह्माण्डे] Σ , ब्रह्माण्डा M • कीर्तितं शृणु] Σ , य च कीर्तितम्
 C_{45} , कीर्त्तिता शृणु M

प्रथमो ऽध्यायः

[भूभृतां नामानि]

[पूर्वतः]

सहासहः सहः सद्यो विसहः संहतो ऽसभा ।

प्रसहो ऽप्रसहः सानुः पूर्वतो दश नायकाः ॥ १ : ४० ॥

[आग्नेये]

प्रभासो भासनो भानुः प्रद्योतो द्युतिमो द्युतिः ।

दीप्ततेजाश्च तेजाश्च तेजा तेजवहो दश ।

आग्नेये त्वेतदाख्यातं याम्ये शृण्वथ भो द्विज ॥ १ : ४१ ॥

[याम्ये]

यमो ऽथ यमुना यामः संयमो यमुनो ऽयमः ।

संयनो यमनोयानो यनियुग्मा यनोयनः ॥ १ : ४२ ॥

(40a) सहासहः] K₇, साहासह C_ΣK₈₂K₁₀MK₄₁E • सहः सद्यो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇, सहः सज्ञा C₄₅, सहो सद्यः M, सहः सज्ञो K₄₁E (40b) विसहः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, विसह C₀₂M, विसहः K₄₁ • ऽसभा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇, सभाः C₄₅, सहा M, सता K₄₁E (40c) प्रसहो] Σ, प्रसहेः E • प्रसहः] Σ, प्रसहवः C₀₂, सप्रहः E • सानुः] C_ΣK₈₂K₁₀K₄₁, सानु K₇ME (40d) पूर्वतो] Σ, पर्वतो E (41a) भासनो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M, भास--- C₀₂, भांसतो K₄₁, भासतो E • भानुः] Σ, भानु C₄₅M (41b) द्युतिमो] C_ΣK₈₂K₁₀M, द्युतिनो K₇K₄₁E (41c)] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₄₁, दीप्ततेजाश्च तेजश्च C₄₅, दीप्ततेजस् तेजश्च M (unmetr.), दीप्ततेजश्च तेजाश्च E (41d) तेजा तेजवहो] Σ, तेजतेजयह M (41e) आग्नेये] C_ΣK₈₂K₁₀E, आग्नेय K₇K₄₁, आग्नेर्ये M • त्वेतदा०] Σ, त्वेचमा M (41f) शृण्वथ] Σ, शृणुथ M • द्विज] Σ, द्विजः K₁₀ (42a) यमो] Σ, यमा K₄₁ (42b) संयमो] Σ, संयम M, संयमा K₄₁ • यमुनो] C₉₄C₄₅K₁₀K₄₁, यमनो C₀₂K₇, यमुना K₈₂, यमतो M, यमुना० E • यमः] Σ, यन M, यामः K₄₁ (unmetr.) (42c)] K₈₂, संयमो यमनोयानो C₉₄C₀₂E, संयमो यमुनोयानो C₄₅K₁₀, संयमा यमनो यामो K₇, यमियुग्मा यनो यानः M, संयमा यमनो यानो K₄₁ (42d)] K₁₀, यनियुग्मा नयो यनः C₉₄C₀₂K₈₂, यनियुग्मा नयो नयः C₄₅K₄₁, यनियुग्मा नयो यमः K₇, दशमा याम्यमाश्रता M, यनियुग्मा नयो नय E

वृषसारसंग्रहे

[नैर्ऋते]

नगजो नगना नन्दो नगरो नग नन्दनः ।
नगर्भो गहनो गुह्यो गूढजो दश तत्परः ॥ १ : ४३ ॥

[वारुणे]

वारुणेन प्रवक्ष्यामि शृणु विप्र निबोध मे ।
बभ्रः सेतुर्भवोद्भद्रः प्रभवोद्भवभाजनः ।
भरणो भुवनो भर्ता दशैते वरुणालयाः ॥ १ : ४४ ॥

[वायव्ये]

नृगर्भो ऽसुरगर्भश्च देवगर्भो महीधरः ।
वृषभो वृषगर्भश्च वृषाङ्को वृषभध्वजः ॥ १ : ४५ ॥
ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग् वृषजो वृषनन्दनः ।
नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज ॥ १ : ४६ ॥

(43a) नगना नन्दो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, नगजा नन्दो C_{45} , नगनागेन्द्र M , नगनो नदो $K_{41}E$ (43b)] $K_{10}M^{ac}K_{41}$, नगरोगननन्दनः $C_{94}K_7$, नगरोनगननन्दनः C_{45} , नगरो --- नन्दनः C_{02} , नगरोगननन्दनः K_{82} , नगरो नननन्दनः M^{pe} , नगरोन्नगननन्दनः E (43c) नगर्भो] Σ , नृगभो K_{10} , नगर्भ M • गहनो गुह्यो] Σ , गुहनो गुह्य M , गहनो गुह्ये E (43d) गूढजो] Σ , गुडजो M • तत्परः] Σ , तत्परम् M (44a) वारुणेन] Σ , वारुणे च E (44b) शृणु] $K_{10}M$, शृङ्गे $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, शृङ्गे C_{02} , मृद्धे (पास) (cancelled) K_{41} , मृद्धे E (44c) बभ्रः सेतुर्भ०] corr., बभ्रं सेतुर्भ० $C_{94}C_{45}$, बभ्रं सेतु भ० C_{02} , बभ्रः सेतु भ० K_{82} , बभ्रं सेतुर्भ० K_{10} , बभ्र सेतुर्भ० K_7 , बभ्रू सेतु भ० M , बभ्रून्सेतुर्भ० K_{41} , बभ्रून्सेतुर्भ० E (44d) प्रभवोद्भव०] Σ , प्रभवोभव० M • भोजनः] Σ , भोजन E (44e) भरणो] $C_{45}K_7$, भरण $C_{94}K_{82}$, भरणां $C_{02}K_{41}E$, भरणा K_{10} , भरणः M (44f) दशैते] Σ , दशेते K_7 , दशैता M • लयाः] Σ , लया ME (45a) नृगर्भो] Σ , नृगभा M • ंगर्भश्च] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7K_{41}$, ंगर्भाश्च $C_{02}K_{82}$ ME (45b) देवगर्भो] Σ , देवगर्भ M (45c) ंगर्भश्च] $C_{\Sigma}K_{10}K_7E$, ंगर्भाश्च K_{82} , ंगर्भोश्च M , ंशभश्च K_{41} (45d) वृषाङ्को] Σ , वृषाङ्गो M • वृषभ०] Σ , वृष० C_{02} (46a)] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$, वृषञ्जवृषनन्दश्च M , ज्ञानवाञ्च तथा सम्य K_{41} , ज्ञानवाञ्च तथा सत्य० E (46b)] Σ , वृषनन्दनः K_{82} , दशनायक वायवे M (46cd)] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{41}E$, नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विजः $C_{02}K_{10}$, नायका दश वायव्ये कीर्तिता य मया द्विज K_7 , कीर्तितो यं मया द्विप्र यथा तथ्येन सुव्रतः M

प्रथमो ऽध्यायः

[उत्तरे]

सुलभः सुमनः सौम्यः सुप्रजः सुतनुः शिवः ।
सतः सत्य लयः शम्भुर्दश नायकमुत्तरे ॥ १ : ४७ ॥

[ईशाने]

इन्दु बिन्दु भुवो वज्र वरदो वर वर्षणः ।
इलनो वलिनो ब्रह्मा दशेशानेषु नायकाः ॥ १ : ४८ ॥

[मध्यमे]

अपरो विमलो मोहो निर्मलो मन मोहनः ।
अक्षयश्चाव्ययो विष्णुर्वरदो मध्यमे दश ॥ १ : ४९ ॥

[परिवाराः]

सर्वेषां दशमीशानां परिवारशतं शतम् ।
शतानां पृथगेकैकं सहस्रैः परिवारितम् ॥ १ : ५० ॥

(47a) सुलभः] Σ , सुरभः $K_{41}E$ • सुमनः] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$, सुमनाः K_7 , सुमनो M ,
सुमन K_{41} • सौम्यः] Σ , सोम्य M (47c) सतः सत्य] corr., सत सत्य $C_{\Sigma}K_7K_{41}$,
सत्यसत्य K_{82} , सुत सत्य K_{10} , सुतः सत्य M , सत सत्या $^{\circ}$ E • लयः] Σ , लयं K_7
(47cd) शम्भुर्द $^{\circ}$] $C_{94}C_{45}K_{10}K_{41}E$, शम्भु द $^{\circ}$ $C_{02}K_{82}K_7$, शम्भुं द $^{\circ}$ M (47d)
•नायकमु $^{\circ}$] Σ , •नायक उ $^{\circ}$ E (48a) वज्र] Σ , व्रजः M (48b) •वर्षणः]
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}M$, •र्षणम् K_7 , •दर्पणः K_{41} , •दर्य्य च E (48c)] Σ , इलिनो
वलिनो ब्रह्मः M (48d) दशे $^{\circ}$] $C_{94}K_{82}K_7K_{41}E$, दशै $^{\circ}$ $C_{45}C_{02}K_{10}$, दिशै $^{\circ}$ M •
नायकाः] Σ , नायका M (49a)] Σ , अपरः विमला मोहा M (49b) निर्मलो म $^{\circ}$]
em., निमलो म $^{\circ}$ C_{94} , निर्मलोन्म $^{\circ}$ $C_{45}K_7K_{41}$, निर्मलोत्म $^{\circ}$ $C_{02}E$, निमलोर्म $^{\circ}$ K_{82}
 K_{10} , निर्मलोन्म $^{\circ}$ M (49c) अक्षयश्चाव्ययो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{41}$, अक्षयाश्चाव्ययो
 C_{02} , अक्षयश्चाव्ययं M , अक्षयश्चाव्ययो E (49cd) विष्णुर्व $^{\circ}$] $C_{94}C_{45}K_7K_{41}E$, विष्णु
व $^{\circ}$ $C_{02}K_{82}M$, विष्णुर्व K_{10} (49d) मध्यमे दश] $C_{94}C_{45}K_7K_{41}$, मध्यमो दश C_{02}
 K_{82} , वरवर्षणः K_{10} , मध्यमो दशः M , मध्यमे दशः E (50a) सर्वेषां] Σ , सर्वेषा K_7
• दशमीशानां] Σ , दशरीशानां E (50b) परिवार $^{\circ}$] Σ , परि $^{\circ}$ C_{45} , परिवारं K_{82}
(50d) सहस्रैः] Σ , सहस्रै M • •वारितम्] $C_{94}C_{45}C_{02}^pcK_{82}K_{10}K_7K_{41}$, •वारिता
 C_{02}^{ac} , •वारितः M , •वारिताः E

सहस्रेषु च एकैकमयुतैः परिवारितम् ।
 अयुतं प्रयुतैर्वृन्दैः प्रयुतं नियुतैर्वृतम् ॥ १ : ५१ ॥
 एकैकस्य परिवारो नियुतः पृथगेव च ।
 कोटिभिर्दशकोट्येन एकैकः परिवारितः ॥ १ : ५२ ॥
 दशकोटिषु एकैकं वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम् ।
 वृन्दवर्गेषु एकैकं खर्वभिः परिवारितम् ॥ १ : ५३ ॥
 खर्ववर्गेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् ।
 दशखर्वेषु एकैकं शङ्कुभिः परिवारितम् ॥ १ : ५४ ॥

(51ab) एकैकम०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7K_{41}E$, एकैकं म० $C_{02}K_{82}M$ (51b) परिवारितम्] Σ , परिवारितः M , परिवारितमाः E (51c) अयुतं] E , अयुतैः $C_{\Sigma}K_{82}K_7M$ K_{41} , अयुतै K_{10} • प्रयुतैर्वृन्दैः] Σ , प्रयुतै वृन्दैः K_7 , प्रयुतैर्भृत्य M (51d)] corr., प्रयुतैर्नियुतैर्वृतः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, प्रयुतेर्नियुतैर्वृतः C_{02} , प्रयुतै नियुतै वृतः K_{10} , प्रयुतः नियुतैः वृतः M , प्रयुते नियुतैर्वृतः K_{41} , प्रयुतं नियुतैर्वृतः E (52a) परिवारो] Σ , परिवार M (unmetr.), परिवारो E (unmetr.) (52b) नियुतः] Σ , नियुत C_{02} • च] Σ , चः K_7^{ac} (52c)] $C_{94}C_{02}K_{41}E$, कोटिभि दशकोट्येन C_{45} , कोटिभिर्दशकोट्येन $K_{82}K_7$, कोटिभिर्दशकोट्येनः K_{10} , कोटिभिः परिवाराणि कोटिभि दशकोटिकम् M (52d)] $C_{45}K_{82}E$, एकैकः परिवारितः C_{94} , एकैकपरिवारितः $C_{02}K_{10}K_7$, एकैकपरिवाराणां M , एकैकः परिवारितं K_{41} (53a)] $C_{45}C_{02}K_{10}K_{41}E$, दशकोटीषु एकैकं $C_{94}K_{82}K_7$, दशकोट्येषु एकैकं M (53b)] $C_{\Sigma}K_{10}$, वृन्दवृन्दवृत्तैर्वृतं K_{82} , वृन्दवृन्दभृतै वृतं K_7 , वृन्दवृन्देषु एकैकं M , वृन्दवृन्दवृत्तैर्वृतं K_{41} , वृन्दवृन्दं वृत्तैर्वृतः E (53c) वृन्दवर्गेषु] Σ , वृन्दवर्गभिः तै वृतम् M (53d)] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$, खर्वभिः परिवारितम् K_7 , खर्वभिः परिवाराणि M , खर्वभिः परिवारितं K_{41} , खर्वभिः परिवारितः E (54a)] Σ , खर्ववर्गेव एकैकम् M (54b)] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_{41}$, दशखर्वगणै वृतम् C_{45} , दशखर्वगणे वृतं K_7 , दशखर्वेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् M , दशखर्वगणैर्वृतः E (54c) ०खर्वेषु] Σ , ०खर्वेषु K_7 (54d) परिवारितम्] Σ , परिवारितं K_{41} , परिवारितः E

शङ्कुभिः पृथगेकैकं पद्मेन परिवारितम् ।
 पद्मवर्गेषु एकैकं समुद्रैः परिवारितम् ॥ १ : ५५ ॥
 समुद्रेषु तथैकैकं मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् ।
 मध्यसंख्येषु एकैकमनन्तैः परिवारितम् ॥ १ : ५६ ॥
 अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितम् ।
 परार्धेषु च एकैकं परेण परिवारितम् ।
 एष वै कथितो विप्र शक्यं सांख्यमुदीरितम् ॥ १ : ५७ ॥
 [प्रमाणम्]
 प्रमाणं शृणु मे विप्र संक्षेपाद्ब्रुवतो मम ।
 चन्द्रोदये पूर्णमास्यां वपुरण्डस्य तादृशम् ॥ १ : ५८ ॥
 कोटिकोटिसहस्रं तु योजनानां समन्ततः ।
 अण्डानां च परीमाणं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १ : ५९ ॥

(55a) पृथगेकैकं] em., पृथगेनैव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇MK₄₁E, पृथगेनैव C₄₅ (55b)
 ०वारितम्] K₈₂^{pc}M, ०वारितः C_ΣK₁₀K₇K₄₁E, ०तं K₈₂^{ac} (55d) समुद्रैः] Σ, समु-
 दैः C₉₄, दमुदैः C₄₅ • ०वारितम्] Σ, ०वारितः E (56a) तथै०] Σ, तथे० C₀₂
 (56b)] C_ΣK₈₂MK₄₁, मध्यसंख्यैस्तु तै वृतम् K₁₀, मध्यसंख्यैस्तु तेर्वृतं K₇, मध्ये
 शङ्खायुतैर्वृतः E (56c) मध्यसंख्येषु] Σ, मध्यसांख्यो च M, मध्ये शंखेषु E (56cd)
 एकैकमनन्तैः] Σ, एकैकं मनतैः K₇, एकैकं अनन्तै M (56d) ०वारितम्] Σ, ०वा-
 रितः E (57b)] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₄₁, परार्ध---रितम् C₀₂, परार्धे परिवारितम् ।
 अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितं M, परार्धैः परिवारितः E (57d) ०वारितम्] Σ,
 ०वारिवारितं K₁₀, ०वारितः E (57e) कथितो] Σ, कथितो K₁₀, कथिता E (57f)
 शक्यं] Σ, शक्य C₀₂, संख्यां शक्यं K₄₁ • सांख्यमु०] C₉₄C₀₂K₁₀M, सांख्यमु० C₄₅,
 स्यख्यमु० K₈₂, संख्यमु K₇, संख्यामु० K₄₁E (58a) प्रमाणं] C₀₂K₈₂K₇MK₄₁E,
 प्रणामं C₉₄C₄₅, प्रमाण K₁₀ (58b) संक्षेपाद्ब्रुवतो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₄₁E, संक्षेपाद्ब-
 दतो C₄₅, संख्येपाद्ब्रुवतो K₇, संक्षेप ब्रुवतो M (59a) कोटिकोटि०] Σ, कोटीकोटि०
 M (59b) योज०] Σ, याज० K₄₁ (59c) च परीमाणं] Σ, च परिमाणं C₄₅
 (unmetr.), परिमाणञ्च M (59d) ब्रह्मणा] Σ, --- C₀₂ • ०कीर्तितम्] C₉₄C₄₅K₁₀
 K₇K₄₁E, ०कीर्तिताः C₀₂, ०कीर्तितः K₈₂M

सप्तकोटिसहस्राणि सप्तकोटिशतानि च ।
विंशकोटिष्वङ्गुलीषु ऊर्ध्वतस्तपते रविः ॥ १ : ६० ॥

प्रमाणं नाम संख्या च कीर्तितानि समासतः ।
ब्रह्माण्डं चाप्रमेयाणां लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ १ : ६१ ॥

[पुराणम्]

पुराणाशीसहस्राणि शतानि द्विजसत्तम ।
ब्रह्मणा कथितं पूर्णं मातरिश्वा यथातथम् ॥ १ : ६२ ॥

वायुना पाद संक्षिप्य प्राप्तं चोशनसं पुरा ।
तेनापि पाद संक्षिप्य प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः ॥ १ : ६३ ॥

बृहस्पतिस्तु प्रोवाच सूर्यं त्रिंशत्सहस्रिकम् ।
पञ्चविंशत्सहस्राणि मृत्युं प्राह दिवाकरः ॥ १ : ६४ ॥

60cd The folio in K₁₀ ends with ऊर्ध्व०, and the folios that may have contained verses 1.60d–2.22 are missing.

✧

(60a) ०स्राणि] Σ , ०स्राणि K₄₁ (60c)] conj., विंशकोटिषु गुल्मेषु C₅K₈₂K₁₀K₇
K₄₁E, विंशकोटि विना गुल्मे M (60d) ऊर्ध्वतस्त०] C₅K₈₂K₇E, ऊर्ध्व --- K₁₀,
ऊर्ध्वतो त० M, उद्धतस्त० K₄₁ • रविः] Σ , रवि E (61a)] Σ , प्रणामं नाम संख्या
च C₄₅, प्रमाणेनाणञ्चम संख्यात च K₄₁ (61b) कीर्तितानि] Σ , कीर्तियानानि
K₄₁ (61c) ब्रह्माण्डं चा०] K₈₂, ब्रह्माण्डश्च C₉₄C₄₅K₇MK₄₁, {ब्रह्माण्डाश्चा० C₀₂,
ब्रह्माण्डाश्चा E • ०मेयाणां] C₉₄K₈₂MK₄₁E, ०मेयाणा C₄₅C₀₂K₇ (61d) ०कीर्ति-
तम्] Σ , ०कीर्तिताः C₀₂, ०कीर्तितः M (62b) ०सत्तम] Σ , ---मः C₀₂ (62c)
पूर्ण] C₉₄C₀₂K₈₂K₄₁E, पूर्वे C₄₅, पूर्ण K₇, पूर्व M (62d) मातरिश्वा] Σ , मातरिश्वा
M • ०तथम्] Σ , ०तथा C₀₂M (63a) संक्षिप्य] Σ , संक्षिप्यः M (63b) प्राप्तं
चोशनसं] C₄₅K₈₂K₇, प्राप्तं चौसनसं C₉₄K₄₁, प्राप्तं औसनसं C₀₂, प्राप्ताश्चोशनसम
M (unmetr.), प्राप्तश्चोशनसं E (63c) संक्षिप्य] Σ , संक्षिप्यः M (63d)] Σ ,
प्राप्तधञ्च बृहस्पति M (64b) सूर्य] C₀₂E, सूर्यस् C₉₄K₈₂K₇K₄₁, सूर्य C₄₅M • त्रिं-
शत्स०] Σ , त्रिंशस० C₀₂M (64c) ०विंशत्सहस्राणि] corr., ०विंशहस्राणि C₉₄,
०विंशसहस्राणि C₄₅C₀₂K₈₂K₇MK₄₁, ०विंशत्सहस्राणि E (64d) मृत्युं प्राह] Σ ,
मृत्यु प्राहः M

एकविंशत्सहस्राणि मृत्युनेन्द्राय कीर्तितम् ।
 इन्द्रेणाह वसिष्ठाय विंशत्श्लोकसहस्रिकम् ॥ १ : ६५ ॥
 अष्टादशसहस्राणि तेन सारस्वताय तु ।
 सारस्वतस्त्रिधामाय सहस्रदश सप्त च ॥ १ : ६६ ॥
 षोडशानां सहस्राणि भरद्वाजाय वै ततः ।
 दश पञ्चसहस्राणि त्रिवृषाय अभाषत ॥ १ : ६७ ॥
 चतुर्दशसहस्राणि अन्तरीक्षाय वै ततः ।
 त्रय्यारुणिं सहस्राणि त्रयोदश अभाषत ॥ १ : ६८ ॥
 त्रय्यारुणिस्तु विप्रेन्द्रो धनंजयमभाषत ।
 द्वादशानि सहस्राणि संक्षिप्य पुनरब्रवीत् ॥ १ : ६९ ॥
 कृतंजयाय सम्प्राप्तो धनंजयमहामुनिः ।
 कृतंजयाद्विजश्रेष्ठ ऋणंजयमहात्मने ॥ १ : ७० ॥

(65a) °विंशत्°] E, °विंश° C_ΣK₈₂K₇MK₄₁ (65b) कीर्तितम्] E, कीर्तितः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇^{Pc}M, कीर्तिताः C₀₂, कीर्त्तित K₇^{ac}, कीर्तितः K₄₁ (65c) इन्द्रे°] Σ,
 इन्द्रे° K₄₁ (65c) वसिष्ठाय] Σ, विशिष्ठाय C₄₅, वहिष्ठाय K₇ (65d) विंशत्श्लो°]
 corr., विंशत्श्लो° C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₄₁E, विशत्श्लो° C₄₅, त्रिंशत्श्लो° M (66a)] Σ, आ-
 ष्टादशसहस्राणि K₇, वसिष्ठेदशसहस्रं M (66c) सारस्वतस्त्रि°] em., सारस्वता
 त्रि° C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₄₁E, सारस्वतास्त्रि° C₄₅, सारस्वत तृ° M • °धामाय] Σ, om.
 K₈₂ (66d) सहस्रदश] Σ, सहस्रादश M (67b) भर°] Σ, भार° C₀₂, सन°
 M (67d) अभाषत] C₉₄C₄₅K₈₂K₄₁, अभाषत C₀₂, अभाषतः K₇E, मभासतः
 M (68b) अन्तरी°] Σ, अन्तरि° M (68c) त्रय्यारुणिं] corr., त्र्यैयारुणि C₉₄
 C₄₅K₈₂MK₄₁, त्रैयारुणि C₀₂E, त्र्यैयारूपिनि K₇ (68d) अभाषत] C₉₄C₀₂K₇K₄₁,
 अभाषतः C₄₅, स्वभावत K₈₂, मभासतः M, ह्यभाषत E (69a) त्रय्यारुणि°] corr.,
 त्र्यैयारुणि° C_ΣK₇K₄₁, त्रैयारुणि° K₈₂E, त्र्यैर्यारुणि° M • विप्रेन्द्रो] Σ, विप्रेन्द्र C₀₂
 M (69b) धनंजय°] Σ, धन° K₈₂^{ac} • °भाषत] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₄₁, °भाषतः C₄₅
 ME (70b) °मुनिः] Σ, °मुनि M (70c) कृतंजयाद्वि°] C₉₄K₈₂K₄₁E, कृतंजया
 द्वि° C₄₅C₀₂K₇, धनञ्जय द्वि° M • °श्रेष्ठ] Σ, °श्रेष्ठो E (70d) ऋणंजय°] Σ,
 ऋणंजाय° C₄₅ • °महात्मने] Σ, °मभासतः M

ऋणञ्जयात्पुनः प्राप्तो गौतमाय महर्षिणे ।
 गौतमाच्च भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय तु ॥ १ : ७१ ॥
 राजश्रवास्ततः प्राप्तः सोमशुष्माय वै ततः ।
 सोमशुष्मात्ततः प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु भो द्विज ॥ १ : ७२ ॥
 तृणविन्दुस्तु वृक्षाय वृक्षः शक्तिमभाषत ।
 शक्तिः पराशरं प्राह जतुकर्णाय वै ततः ॥ १ : ७३ ॥
 द्वैपायनं तु प्रोवाच जतुकर्णो महर्षिणम् ।
 रोमहर्षाय सम्प्राप्तो द्वैपायनमहामुनिः ॥ १ : ७४ ॥
 रोमहर्षेण प्रोवाच पुत्रायामितबुद्धये ।
 दश द्वे च सहस्राणि पुराणं सम्प्रकाशितम् ।
 मानुषाणां हितार्थाय किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १ : ७५ ॥
 ॥ इति वृषसारसंग्रहे ब्रह्माण्डसंख्या नामाध्यायः प्रथमः ॥

✧

75ab ≈ BrahmāṇḍaP 3.4.67ab : मया चैतत्पुनः प्रोक्तं पुत्रायामितबुद्धये

✧

(71a) प्राप्तो] Σ , प्राप्तः M, प्राप्तौ E (71b) महर्षिणे] Σ , महर्षिणः M (71c) गौतमाच्च] $C_{\Sigma}K_{82}E$, गौतमाश्च K_7K_{41} , गौतमेन M (71cd) भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय C_{45} , भरद्वाज तस्मा हर्षद्वताय M, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय K_{41} , भरद्वाजस्तस्माद्दम्यादमाय E (72a) राजश्रवास्त०] em., राजश्रव त० $C_{\Sigma}K_{82}K_{41}E$, राजश्रवे त० K_7 , राजर्षव त० M (72ab) प्राप्तः सोम०] Σ , प्राप्त साम० K_{41} (72c) शुष्मात्त०] Σ , शुष्मा त० K_{82} (72cd) प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु] Σ , प्राप्त तृणविन्दुस्तु C_{02} , प्राप्तस्तृणविन्दुन्तु K_{41} (72d) भो] Σ , om. C_{45} (73b) वृक्षः] Σ , वृक्ष M • भाषत] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{41}$, भाषतः $C_{02}ME$ (73c) शक्तिः पराशरं] Σ , शपरासर M^{ac} , शक्ति परासर M^{pc} (73d) जतु०] Σ , तु० C_{45} , जंतु० M (74a) द्वैपायनं तु] em., द्वैपायनस्तु $C_{\Sigma}K_{82}K_7M$ K_{41} , द्वैपायनाय E (unmetr.) (74b)] $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_7$, जतुकर्णो महर्षिणः C_{02} , जकर्णो महर्षिणं K_{82}^{ac} , जंतुकर्णमहर्षिणा M, जतुकर्णो महर्षिण K_{41} , जतुकर्णमहर्षिणा E (74d) मुनिः] Σ , मुनि ME (75a) हर्षेण] M, हर्षाय $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{41}$, हर्षणाय E (75b) बुद्धये] Σ , बुद्धयः M (75d)] Σ , पुराण सम्प्रकाशितां C_{02} (75e) मानुषाणां] Σ , मनुषाणां C_{45} , मानुषाना M • हितार्थाय] Σ , हित्यथाय M, हितार्थाय K_{41} (75f) भूयः] Σ , भूय ME

प्रथमो ऽध्यायः

Colophon: नामाध्यायः प्रथमः] Σ , नामाध्यायः प्रथमः श्लोक ७७ M , नाम प्रथमो
ऽध्याय E